

MUNKA NÉLKÜLISÉG ELKÉPZELHETŐ-E A MUNKA NÉLKÜLI TÁRSADALOM, VAGY LEGALÁBB JOGGAL UTÁLJUK-E, HOGY DOLGOZNI KELL?

KÁROLYI JULI

ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest
E-mail: gavagavagai@gmail.com

Beérkezett: 2023. szeptember 25., elfogadva: 2023. október 1.

GEORGE M. ALLIGER: *Anti-Work: Psychological Investigations into Its Truths, Problems and Solutions*. New York (NY), 2022. Routledge. 324 pp. ISBN: 9781003164319

– Felkelni! Munkára!

– De miért?

– Mert a munka nemesít!

(Bob és Bobek –

csehszlovák rajzfilmsorozat, 1980-as évek)

Ki ne ábrándozott volna még arról, mi lenne, ha egyáltalán nem kellene dolgoznia? Ha máskor nem, legalább a közmondásos esős novemberi hétfő reggelen, amikor napkelte előtt kell kibújni a takaró alól, bizonyára még a legelhivatottabb és legügybuzgóbb ember fejében is megfordulnak ilyesféle gondolatok. Ha nem vagyunk járatosak a munka- és szervezetpszichológia világában, alighanem meglepetésként ér bennünket az a tény, hogy morózus merengésünkkel olyannyira nem vagyunk egyedül, hogy *Anti-Work* címszó alatt kiterjedt irodalmat találunk. Alliger könyve ennek áttekintésére, pontosabban a *munkaellenes* (a továbbiakban ezt a kifejezést fogom alkalmazni az *Anti-Work* magyar megfelelőjeként) gondolkodók elképzeléseinek alaposabb vizsgálatára vállalkozik. Mint az utószóából kiderül, maga a szerző a

„terjedelmes esszé” megjelölést alkalmazza írására, amely bővelkedik a téma kapcsán kifejtett szubjektív vélekedésekben, illetve számos különböző szellemi hagyomány szent és meditatív szövegeiből kissé szeszélyesen válogatva igyekszik megvilágítani a munka és a dolgozás spirituális értelemben is problematikus voltát.

Talán nem én vagyok az egyetlen, aki számára a munka nélküliség és a munkaellenes álláspont a szellemi komfortzónából való alapos kilépéssel jár. Erre vélek következtetni a kötet első részének címéből is, amely kissé mintha mentegetőző jelleggel ígérné, hogy ezekben a fejezetekben a szerző „komolyan fontolóra veszi a munkaellenes álláspontot”. Lépünk tehát egy lépést hátra a munka- és szervezetpszichológia, munkaszociológia és munkafilozófia megszokott nézőpontjához képest, és

merjük feltenni azt a kérdést, kell-e egyáltalán a munkának mint jelenségnek feltétlenül léteznie. A munkaellenes szerzők szerint ugyanis a munka, különös tekintettel a bér munkára, szükségképpen korrodálja úgy az egyén személyiségét, mint a társadalom egészét. Ezt a káros hatást nem könnyű észrevenni, mivel a munka szükségességét megfogalmazó ideológia olyannyira átszövi a társadalmat, hogy azt már-már otthonos és megkérdőjelezhetetlen közegnek érezzük, mint a halak a vizet, amiben úsznak.

Ezen az alapvető állításon túl Alliger a bevezetőben 18 pontban foglalja össze a munka létezésével kapcsolatban megfogalmazott problémákat, amelyek egy részét alaposabban is megvizsgálja a kötet későbbi fejezeteiben, más részükre csak érintőlegesen tér ki.

A listán szereplő felvetések közül számos visszaköszön a kapitalizmussal való korábbi vagy jelenlegi, politikai, filozófiai vagy popkulturális szembehelyezkedés narratíváiból, és ebben az értelemben ezek a vádpontok valójában nem is a munka *mint olyan* általános kritikájának tekinthetők, hanem magának a kapitalizmusénak. Ezek közé tartozik a munka nyomasztó, lélektelen, elidegenedett és elidegenítő, atomizáló, illetve (ön)kizsákmányoló voltának hangsúlyozása, vagy épp az az állítás, hogy leginkább azért érezzük szükségét annak, hogy dolgozzunk, mert olyan igényeket akarunk kielégíteni a munka révén szerzett jövedelmünkéből, amelyeket már eleve maga a fogyasztói társadalom ébreszt bennünk.

Ennél tágabb perspektívába helyezik a kérdést azok a pontok, amelyek a *munka mint kényszer* különféle aspektusaira kérdeznek rá. Aki dolgozik, az szükségképpen aláveti magát egy, a sajátjától eltérő akaratnak, márpedig a munkaellenes gondolatmenet szerint valahányszor nem a saját szabad akaratunkból cselekszünk, az

per definitionem rossz dolog, károsan hat az emberi pszichére. Mindenfajta munkavégzés szükségképpen egy büntető és autoriter kapcsolatrendszerben történik, és ráadásul minden intézmény egyfajta önkényes minikormányként működik, de általában a demokratikus rendszerekre jellemző választási mechanizmusok, illetve fékek és ellensúlyok nélkül. A munkahelyeket a folyamatok ellenőrzésére való törekvés miatt az állandó gyanakvás és bizalomhiány jellemzi, úgy a főnök-beosztott mint a munkatárs–munkatárs viszonylatban. A pandémia során különösen éles megvilágításba került továbbá az a jelenség, hogy számos vagy talán a legtöbb munkahely valamiféle gyarmatosító hatást fejt ki a munkavállalók életében: beeszi magát a magánszférájukba, igényt tart a munkaidőn túli idejükre, kitölti a gondolataikat akkor is, amikor formálisan éppen nem dolgoznak.

Még tágabb perspektívába helyezve a problémát, a munkaellenes álláspont szerint az az állítás, hogy a munka valami „jó” dolog csak egy relatíve új keletű, de egyébként téves elképzelés. Azokban az esetekben, amikor valaki örömet találja lelteni munkájában, ennek részben az az oka, hogy a társadalom és a munkahelyek jutalmazással, büntetéssel vagy ennél kifinomultabb módszerekkel manipulálják az egyéneket, részben pedig az, hogy a munka elkerülhetetlenségére vonatkozó indoktrináció már születésünkkel kezdődik, és aztán töretlenül folytatódik mindhalálig (ezt van hivatva illusztrálni jelen szöveg mottója is). Ne gondoljuk tehát, hogy csak azért, mert az emberek dolgozni akarnak, a munka jó dolog. Képzelnünk el egy olyan alternatív világot, kérjük a munkaellenes gondolkodók, amelyben a munka, ha létezik is egyáltalán, nem tölt be annyira központi szerepet, mint jelenlegi életünkben, illetve a fentebb vázolt hiányosságait sikerült orvosolni.

Anélkül, hogy teljes egészében azonosulna a fentebb felsoroltakkal, Alliger két okból is alaposabb megfontolásra érdemesnek nevezi őket: egyfelől azért, mert egyiket sem tartja teljesen érvénytelen felvetésnek, másfelől pedig azért, mert a munka olyannyira fontos részét képezi az életünknek.

A munka mint kényszer gondolatkör alaposabb körülményeiben a szerző részletesen foglalkozik az alávettség problematikájával, illetve „a főnök” figurájával és szerepével. Sajnos nem itt, hanem a kötet záró részében és csak futólag hangzik el az a megállapítás, mely szerint jelenlegi tudásunk alapján valószínűsíthető, hogy az emberállat biológiai adottságai közé tartozik, hogy a csoportos működést csak hierarchiában tudja elképzelni, így tehát az alá-fölé rendeltség valójában megkerülhetetlen és kiiktathatatlan. Arra mindazonáltal bővebben is kitér a kötet, hogy a munka nélküli világ utópiái (és általában a különféle utópiák) a megvalósításukra tett eddigi kísérletek fényében nagyon úgy tűnik, hogy inkább tekinthetők valamiféle távoli, ám soha el nem érhető horizontnak, mint követendő társadalomszervezési sorvezetőnek. Ugyan ebben a szellemben idézi Alliger a kötet Simone Weil vonatkozó munkásságának szentelt fejezetében azt a szomorú, ám általánosnak tűnő igazságot, hogy minden társadalmi szervezetben elkerülhetetlenül kialakul a bürokrácia. Elnyomás ellen létrejött szervezetek esetében ez értelemszerűen az eredeti célok megvalósítását teszi lehetetlenné – és mégis mindig bekövetkezik. Az alávettség kérdéskörénél szintén Weil kapcsán kerül elő az újbóloldaldnak az a gyakran hangoztatott álláspontja is, hogy az alá-fölérendeltségi viszonyban a felül lévők is el vannak nyomva: ők saját domináns szerepük foglyai. Ebben az értelemben egy elnyomó rendszerben mindenki el van nyomva, maguk az elnyomók

is – egyfelől több ok, hogy kiiktassuk a munkát a társadalomból, hiszen a munka per definitionem elnyomással jár. A munkaellenes gondolkodás szerint ez olyannyira így van, hogy a kötet egy teljes fejezetet szentel annak a kérdésnek, mi mindenben hasonlítanak a munkahelyek (minden, de legalábbis a legtöbb munkahely, sőt talán minden szervezet!) a tagok akaratát szélsőséges módon megtörő, egyént és közösséget egyaránt elszigetelő és lelkiileg megnyomorító szélsőséges szektákra. Ehhez kapcsolódva a szerző megvizsgálja a munkaszerződés jogi nyelvezetének egyes jellegzetes fordulatait is, de csak az Egyesült Államok, illetve érintőlegesen az EU-s direktívák vonatkozásában. Külön fejezetet szentel azoknak a jelenleg elterjedőben lévő (ön)foglalkoztatási formáknak, amelyeket a klasszikus nyolcórás alkalmazotti léthez képest kisebb stabilitás és biztonság jellemez, és amelyeket művelőik általában a nagyobb fokú rugalmasság és relatív függetlenség miatt szoktak méltatni. A szerző azonban inkább a negatívumokat tartja kiemelendőnek, és azzal zárja ezt a gondolatmenetet, hogy az ilyen bizonytalan (prekárius) munkákat végzők talán azért nincsenek is tudatában, mire vállalkoztak, mert egyszerűen kevesebb idejük van saját státuszukon és kizsákmányoltságuk mértékén törni a fejüket.

Azokban a helyzetekben, amikor egy munkahely betöltésére vagy egy előléptetéssel elérhető pozícióra több jelölt is akad, és így versenyhelyzet áll elő, a nyugati világban immár hosszabb ideje a meritokratikus alapú döntést tartjuk igazságosnak. A kivételek persze nem ritkák, de a nepotizmus és korrupció megnyilvánulásai jellemzően botrányt és felháborodást váltanak ki. Munkaellenes perspektívából szemlélve a kérdést azonban kiderül, hogy az érdemek mérése és az érdem alapján történő kiválasztás éppoly problematikus, mint a munka világában bármi egyéb

is. Létezhet-e valóban igazságos kiválasztási procedúra? A szerző azt a példát hozza a helyzet bonyolultságának érzékeltetésére, hogy klasszikus zenészek esetében egyes helyeken egy ideig divatosak voltak a „vak meghallgatások”, amikor a jelöltek mondjuk a zsűri előtt elfüggönyözve vizsgálztak, hogy életkoruk, testalkatuk, bőrszínük stb. ne befolyásolja a döntést. Ezzel azonban mára többnyire felhagytak, arra hivatkozva, hogy az előadóművészetben „a személyiség egésze” igenis fontos tényező, nem elegendő „az absztrakt tehetséget” megpróbálni megragadni. Általánosabban megfogalmazva: mérni muszáj, igazságosan mérni lehetetlen.

Egy *Anti-Work* című kötetben természetesen helyet kell, hogy kapjanak a munkával szembeni ellenállás különböző formái. Itt nemcsak azokra a hagyományosan idesorolt eszközökre kell gondolni, mint a sztrájk, a szabotázs vagy a bojkott, hanem olyan egyéni stratégiákra is, mint a munka világtól való elvi távolmaradás vagy a bármiért is elfogadhatatlannak érzett pozíciók vagy feladatok visszautasítása. Mindezekben a módokon nem csupán a konkrét munkakörülmények javításáért lehet harcolni, hanem az ilyen viselkedés tekinthető pszichológiai megküzdési stratégiának is, amellyel az egyén a saját mozgásterét, autonómiáját igyekszik védeni és tágítani egy természeténél fogva korlátozó és elnyomó közegben. Logikus lenne ugyanennél a témánál tárgyalni a szakszervezetek szerepét is, a kötetben azonban ez a téma egy későbbi fejezetben, a szövetkezetekkel együtt kerül elő, azon az alapon, hogy mindkét típusú intézmény a munkásság helyzetének javítását célozza meg, és ki-ki a maga sajátos módszereivel és korlátaival igyekszik enyhíteni mindazokon a kellemetlenségeken, amelyekről a munkaelles szerzők beszélnek.

A munkahatékonyságról való tudományos igényű gondolkodás, a workflow-

elemzés első képviselőjeként Frederick Taylort szokás emlegetni, aki a 20. század első évtizedében különösen nagy hatással volt az amerikai munkaszervezési gondolkodásra. Sokan úgy tartják, a munkafolyamatokat a végtelenségig széttöredező, a hatékonyság érdekében a végtelenségig racionalizáló fordizmus a taylorizmus szerves folytatása, de ez ebben a formában nem igaz, inkább csak társadalmi környezetük, forrásvidékük azonos. Annyi azonban tény, hogy a munkaelles szerzők egyik legfontosabb kritikai megállapítása, különösen a marxizmus jegyében gondolkodóké, hogy a (modern bér)munka során a munkás elidegenedik a munkája tárgyától és ily módon az egész munkafolyamattól, mivel annak csak egy apró részét teszi ki a saját hozzájárulása. Ennek a gondolatnak talán a legplasztikusabb művészi kifejtése a Chaplin-féle *Modern idők*, de megrázó, hogy a nála fél évszázaddal későbbi *Baraka* című film tömeggyártást bemutató jelenetei semmivel sem kevésbé szívszorító módon ábrázolják az atomizálódott, robot módjára munkálkodó munkaerőt. Ezek is tekinthetők annyira *Anti-Work* kiáltványnak, mint az Alliger által legtöbbet hivatkozott Frédéric Lordon vagy Daniel Markovits munkái.

Alliger könyvének talán leginkább esz-széisztikus vonása, hogy különféle filozófusok és szellemi hagyományok szövegeiből válogatva igyekszik a munkaelles gondolkodás spirituálisabb aspektusait is felvillantani. Talmudista és buddhista tanmeséket találunk elszórtan az egyes tematikus fejezetekben is, a kötet vége felé azonban egy-egy különálló rövid fejezetben tér ki Simone Weil vonatkozó munkásságára, Pierre Teilhard de Chardin francia jezsuita filozófus gondolataira, illetve a hinduizmus munkára vonatkozó elképzeléseire, majd pedig a kötet általa „kódának” nevezett záró részében koanokat, konfucianus tanmeséket, új-

szövegségi idézeteket és további talmudi hagyományból származó szövegeket találunk egy csokorban, a munkaellenesség témájára rendkívül lazán felfűzve, mintegy meditációra invitálva az olvasót a kötet központi fogalmához kapcsolódó, de bármiféle tudományos szigorznak immár végképp háttér fordító módon.

Nem könnyű feladat reflexió, sőt potenciális elutasítás tárgyává tenni olyasvalamit, ami a bölcsőtől a sírig olyan alapvető szerepet játszik az életünkben, mint a munka. Komoly szellemi kihívás a

tündérmesék világán innen elképzelni egy olyan világot, amelyben a munka egyáltalán nincs jelen, vagy ha igen, kellemetlen velejárói nélkül, élvezetforrásként létezik. A recenzensnek be kell vallania, hogy ezen a téren csúfos kudarcot vallott, de csak biztatni tudom Alliger könyvének leendő olvasóit, hogy kísérik el a szerzőt erre az utazásra és tegyék próbára a képzelőerejüket ők maguk, mert az általa felvonultatott szempontrendszer mindazonáltal átfogó és izgalmas.